

MAŁGORZATA URBAN

Uniwersytet Mikołaja Kopernika
Instytut Języka Polskiego

Wahania budowy słowotwórczej neologizmów rzeczownikowych od podstaw zapożyczonych

Słowa klucze: słowotwórstwo synchroniczne, słowotwórstwo rzeczownikowe, neologizmy słowotwórcze, derywaty współpodstawowe

1. Wstęp

Przedmiotem artykułu są występujące w najnowszej polszczyźnie proste rzeczownikowe derywaty słowotwórcze utworzone od wspólnych podstaw zapożyczonych za pomocą różnych formantów sufiksalnych¹.

Materiał wyekscerpowany został z tomów: *Nowe słownictwo polskie. Materiały z prasy lat 1985–1992*, (dalej: NSiP II) oraz *Nowe słownictwo polskie. Materiały z prasy lat 1993–2000* (dalej: NSiP III), pod red. T. Smółkowej. Na zjawisko dublowania się derywatów rzeczownikowych od wyrazów zapożyczonych zwróciła uwagę K. Waszakowa w książce *Przejawy internacjonalizacji w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny* (2005). W pracy tej dublety słowotwórcze nie zostały poddane bardziej szczegółowej analizie. Na przykładzie zebranego materiału zamierzam zatem określić czynniki syno-

¹ Za H. Jadacką (2001) określenia „najnowsza polszczyzna” używam w odniesieniu do polszczyzny ostatniego dwudziestolecia.

nimii słotwórczej wśród derywatów rzeczownikowych od najnowszych zapożyczeń.

W opisie derywatów posługuję się metodologią słotwórstwa synchronicznego wyłożoną przez R. Grzegorzycową i J. Puzyninę w książkach *Słotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki sufiksalne rodzime* (1979), *Gramatyka współczesnego języka polskiego, t. II, Morfologia* (1999), kontynuowaną i rozszerzoną później przez H. Jadacką (2001), A. Nagórkę (1987) i K. Waszakową (1994). Przeprowadzona analiza materiału będzie podstawą klasyfikacji słotwórczo-semantycznej derywatów, charakterystyki podstaw ze względu na ich klasę gramatyczną oraz opisu funkcji pełnionych przez formanty. Pomijam derywaty od skrótowców i nazw własnych. Przykłady podaję wraz z kwalifikatorami. Parafrazy słotwórcze konstruuje samodzielnie. Objasnienia znaczeń leksemów podaję za *Nowym słownictwem polskim*.

Zapożyczanie wyrazów jest jednym ze sposobów wzbogacania języka naturalnego. Przemiany, które dokonały się w Polsce po 1989 roku, oraz dominująca rola Stanów Zjednoczonych we współczesnym świecie spowodowały, że – jak podaje T. Smółkowa (2001: 88–89) – największy odsetek neologizmów leksykalnych zanotowanych w prasie w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych minionego wieku stanowią zapożyczenia z języka angielskiego. Należą one głównie do odmian o ograniczonym zasięgu społecznym, z których przechodzą do polszczyzny potocznej, a niekiedy ogólnej powszechnej. Już na początku lat osiemdziesiątych D. Buttler (1981: 208) zauważyła, że do polszczyzny przejmowane są całe rodziny wyrazów obcych, które stają się załączkami gniazd słotwórczych, np. *rap*, *rapper*//*raper*, *rap-ping*. Rzeczowniki zapożyczone, ze względu na potrzeby czysto składniowe – konieczność użycia w zdaniu przymiotnika relacyjnego czy czasownika – uzyskują szybko rodzimą „obudowę słotwórczą”, jeszcze zanim ustabilizuje się ich pisownia czy fleksja, np. *yuppie*//*japi* ‘młody, rzutki wykształcony człowiek o dużych ambicjach, nastawiony na robienie kariery i pieniędzy’ > *yupifikacja* ‘upodobnienie się do yuppie’, *yuppieszon*//*japiszon* ‘ironicznie o yuppie’, *chip* > *chipować*, *chipowanie*, *chipowy*.

Adaptacja słotwórcza zapożyczeń w języku polskim polega na tworzeniu od nich wyrazów pochodnych, co ilustrują powyższe przykłady, bądź na uzyskiwaniu przez wyrazy zapożyczone motywacji słotwórczej, np. *rapper* ‘ten, kto wykonuje muzykę rap’, *snowboard-er* ‘ten, kto uprawia snow-

board'. Poprzez tworzenie wyrazów pochodnych bądź poprzez uzyskiwanie motywacji słowotwórczej na gruncie polszczyzny wyrazy zapożyczone są adaptowane do systemu słowotwórczego polszczyzny.

2. Analiza

Charakteryzowane derywaty tworzące współpodstawowe pary należą do czterech kategorii słowotwórczych: nazw osobowych wykonawców czynności i nazw subiektów właściwości, nazw środków czynności – maszyn i urządzeń, nazw czynności. Najwięcej zróżnicowanych strukturalnie derywatów od wspólnych podstaw należy do kategorii nazw osobowych subiektów czynności.

2.1. Nazwy osobowych wykonawców czynności i nazwy nosicieli cech

2.1.1. Derywaty z formantami *-er*, *-owiec*, *-ista//ysta*

Wśród podstaw nowych nazw subiektów czynności wyrazistą podgrupę znaczeniową stanowią rzeczowniki nazywające dyscypliny sportowe bądź rekreacyjne. Zostały one przejęte z języka angielskiego wraz z odpowiadającymi im nazwami wykonawców czynności: *snowboarding*, *snowboarder*; *trekking* 'długa wycieczka piesza po bardzo trudnym terenie; także rodzaj turystyki', *trekker*; *windsurfing*, *windsurfer*. (Ponieważ *surfować* można także po sieci internetowej, przytoczę tu jeszcze zapożyczenia *surfing*, *surfer*). Niezależnie od zapożyczonych nazw reprezentantów dyscyplin sportowych tworzone są na gruncie rodzimym struktury z niezwykle produktywnym i mającym nieograniczoną łączliwość formalną sufiksem *-owiec*, por. *snowboard*<>*owiec*, *trekkingowiec*, *windsurfingowiec*. Ponieważ w polszczyźnie istnieje seria nazw sportowców z formantem *-ista//ysta* od nazw dyscyplin sportowych, np. *golfista*, *hokeista*, *rugbyista*, *slalomista*, *tenista*, od wskazanych podstaw notuje się także leksemy pochodne: *snowboardz*<>*ista*, *trekk*<>*ista*, *windsurf*<>*ista*, *surf*<>*ista*. Zgodnie z tym modelem zostały również utworzone nie mające dubletów słowotwórczych neologizmy: *duathlonista*, *biathlonista*, *triathlonista*, *funboardzista*. Przewagę formacji z *-ista//ysta* nad synonimicznymi derywatami z formantami *-er* i *-owiec* w tej podklasie umacniają tworzone od nich nazwy żeńskie: *snowboardzistka*, *biathlonistka*, *duathlonistka*. W tym miejscu chciałabym podać jeszcze jeden przykład na ścieranie się obcego formantu *-ista//ysta* z forman-

tem rodzimym. Niezbyt udany rzeczownik *tatuator* < *tatuować* ‘ten, kto tatuuje’ jest wymiennie używany z formacjami *tatuażnik* i *tatuażysta*. Derywat *tatuażnik* swoją budową nawiązuje do serii odobiektowych nazw rzemieślników bądź sprzedawców z formantem *-nik*, które współcześnie wyszły z użycia, takich jak: *czapnik*, *futernik*, *kapelusznik*, *parasolnik*. Nowsze przykłady realizujące dany typ to *boazernik* czy *glazurnik*. Z kolei derywat *tatuażysta* należy uważać za bardziej udany, gdyż wpisuje się on w serię modnych współcześnie nazw zawodowych, takich jak *stylista*, *wizażysta* (mających swoje odpowiedniki w innych językach). Dodatkowo biorąc pod uwagę leksemy *manikiurzystka*, *pedikiurzystka*, utworzone bezpośrednio od nazw obiektowych *makijaż*, *pedicure* bez pośrednictwa formacji r. męskiego na *-ista//ysta*, należy stwierdzić, że formacja ta będzie lepszym ogniwnem łańcucha słowotwórczego zawierającego nazwę żeńską niż derywat *tatuażnik*, por. *tatuaż* > *tatuażysta* > *tatuażystka* (zamiast *tatuażnik* > *tatuażniczka*).

Nieustabilizowanie postaci słowotwórczej wykazują także nowe nazwy wykonawców bądź miłośników określonych gatunków muzycznych (te znaczenia nakładają się na siebie). Zapożyczone z języka angielskiego rzeczowniki z sufiksem *-er*, motywowane słowotwórczo w polszczyźnie, są dublowane przez synonimiczne derywaty z formantem *-owiec*, np. *rap* > *rapper//raper*, *rap-owiec*; *rock* > *rock-er*, *rock-owiec*; *funky* > *funk-er*, *funk-owiec*. Leksemy spolszczone mogłyby uzupełnić serię nazw wykonawców//miłośników muzyki z sufiksem *-owiec*, takich jak: *bluesowiec*, *big-beatowiec*, *countrowiec*, *heavymetalowiec*, *hardrockowiec*, *punkowiec*. Rację bytu zapożyczeń z *-er* podtrzymują jednak tworzone od nich bez komplikacji formalnych nazwy żeńskie, neutralne pod względem stylistycznym, np. *raper* > *raperka*, *rocker* > *rockerka*, *funker* > *funkerka*. Nazwy żeńskie z *-ówa* lub *-ówka* od podstaw na *-owiec*: *heavymetalówa*, *punkówka* bądź *punkówa* nacechowane są potocznością i ekspresywnością.

Powyżej przytoczyłam przykłady, w których najproduktywniejsze współcześnie wykładniki kategorii nazw subiektów osobowych, formanty *-owiec* oraz *-ista//ysta*, konkurują w tworzeniu derywatów od wspólnych podstaw z sufiksem *-er*, w większości przykładów wydzielanym w motywowanych słowotwórczo zapożyczeniach. Oba formanty ponadto ścierają się w nowych nazwach specjalistów, zwolenników, miłośników tego, na co wskazuje podstawa, np. *komputerowiec//komputerzysta* ‘znawca komputerów’, *internetowiec//internecista* ‘miłośnik internetu’, *alternatywowiec//alternatywista*

‘zwolennik alternatywy’, *amfetaminowiec//amfetaminista*². Szczególnie zaznacza się to w derywatach od nazw własnych, które nie były tu przedmiotem analizy, np. *chirakowiec//chirakista*. Rzeczowniki tworzone formantem *-ista//-ysta* należą do erudycyjnej warstwy polszczyzny i może tym należy tłumaczyć dublowanie najnowszych leksemów z tym formantem od rzeczowników o charakterze przedmiotowym przez struktury z sufiksem *-owiec*.

2.1.2. Derywaty z formantami *-ant* i *-ator*

Formantami, które systemowo tworzą nazwy subiektów czynności od podstaw genetycznie obcych, są *-ant* i *-ator*. Formanty te mają porównywalną produktywność, która w ostatnich latach wykazuje tendencję rosnącą, co należy tłumaczyć napływem zapożyczeń do polszczyzny. Podczas gdy w wyniku badań aktywności słowotwórczej sufiksalnych formantów rzeczownikowych za lata 1989–2000, dokonanych przez H. Jadacką (2001: 77), formanty *-ant* i *-ator* znalazły się w trzeciej strefie aktywności słowotwórczej (6–35 derywatów), to K. Waszakowa (2005: 115) umieściła je już w drugiej strefie aktywności słowotwórczej (35–100 derywatów), notując po 37 neologizmów z każdym formantem. Należy zauważyć, że nowe nazwy osobowych subiektów czynności z formantem *-ant* często mają charakter okazjonalny, gdyż informują o skłonności, upodobaniu subiektu do wykonywania czynności wskazanej przez ich podstawę słowotwórczą bądź zawierają ocenę negatywną, np. *kalkulant*, *manewrant*, *moralizant*, *politykant*. Tym faktem należy tłumaczyć występowanie derywatów z formantami *-ant* i *-ator*, tworzonymi od wspólnych podstaw, por. *manipulować* > *manipulant*, *manipulator*, *negocjować* > *negocjant*, *negocjator*.

2.2. Nazwy środków czynności

Do wyspecjalizowanych w polszczyźnie wykładników kategorii nazw środków czynności należą: formant *-arka*, np. *drukarka* < *drukować*, *ładowarka* < *ładować*, *zmywarka* < *zmywać* oraz wychodzący już z użycia formant *-(ow)nica*, np. *lutownica* < *lutować*. Z kolei w terminologii technicznej i chemicznej nazwy urządzeń, maszyn czy substancji służących do wykonywania czynności urabiane są za pomocą obcego formantu *-ator*, np. *amor-*

² Można uznać, że konkurencję między rzeczownikami *internecista* i *internetowiec* rozwiązała formacja *internauta*, utworzona sufiksoidem *-nauta*.

tyzator < *amortyzować*, *depilator* < *depilować*, *wentylator* < *wentylować*. Nowszy materiał dostarcza przykładów nazw urządzeń utworzonych formantem *-er*, np. *dekoder* ‘urządzenie do dekodowania’, *masażer* ‘przrząd do masażu’, *transkoder* ‘urządzenie do transkodowania’. Wielofunkcyjność formantów *-ator* i *-er* (oba formanty tworzą nazwy osobowych subiektów i obiektów czynności – patrz wyżej) powoduje, że w urabianych przez nie leksemach równolegle mogą występować obok siebie znaczenia osobowego wykonawcy bądź obiektu czynności i urządzenia, np. *tester* 1. ‘przrząd do sprawdzania autentyczności banknotów, czeków, kart kredytowych’, 2. ‘ten, na kim wypróbować się, testuje działanie nowych kosmetyków, leków itp.’ (NSiP II). Nowy derywat *testownik* oznaczający ‘przrząd za pomocą którego testuje się autentyczność banknotów’ posłużył zatem do rozdzielenia znaczenia osoby i urządzenia w derywatach od czasownika *testować*.

Nie wszystkie próby polonizowania zapożyczonych nazw środków czynności za pomocą sufiksów rodzimych zakończyły się powodzeniem. Tak można powiedzieć o synonimicznych derywatach *tościarka* i *tostownica*, oznaczających ‘przrząd do robienia tostów’, które poprzez strukturalne nawiązanie do wyspecjalizowanych w polszczyźnie modeli nazw narzędzi z formantami *-arka* oraz *-nica* miały być rodzimą alternatywą dla zapożyczonego leksemu *toster*. Natomiast nazwa *laminarka* ‘urządzenie, którym się laminuje’ okazała się lepsza od rzeczownika *laminator*, który nie komunikował jednoznacznie, czy odnosi się do osobowego wykonawcy czynności, czy do urządzenia.

2.3. Nazwy czynności

W zebranych materiale odnotowano współpodstawowe nazwy czynności utworzone za pomocą formantów: *-anie* i *-ing*, *-ing* i *-at*, *-ing* i *-izm//-yzm*. Nazwy czynności z sufiksem *-ing* przejmowane są z języka angielskiego najczęściej wraz z wyrazami powiązаныmi z nimi formalnie i znaczeniowo, np. *lobby*, *lobbing*; *menedżer*, *menedżering*; *rap*, *raping*; *sponsor*, *sponsoring*. Od rzeczowników o znaczeniu konkretnym tworzone są czasowniki z przyrostkiem *-ować* (*lobby* > *lobbować*, *menedżer* > *menedżerować*, *rap* > *rapować*, *sponsor* > *sponsorować*), przez które motywują się już na gruncie polszczyzny zapożyczone leksemy z *-ing* oraz tworzone równolegle do nich nazwy czynności z formantem *-anie*: *lobbować* > *lobb-ing*, *lobbow-anie*, *menedżerować* > *menedżer-ing*, *menedżerow-anie*, *sponsorować* > *sponsor-ing*

> *sponsorowanie*. Dużo trudniej uzyskują rodzime odpowiedniki z formantem *-anie* nazwy czynności na *-ing* zawierające w swej strukturze temat czasownikowy, jak *surfing*, *surfowanie* < *surfować*. Wiele zapożyczeń tego typu nie ma w polszczyźnie motywacji słowotwórczej, por. *catering*, *rafting*, *roaming*, *tramping*, *trekking*, *zapping*. Nieregularnym zjawiskiem jest tworzenie nazw czynności z dwoma obcymi wykładnikami *-at* i *-ing*, por. *sponsorat*//*sponsoring*; *-izm*//*-yzm* i *-ing*, por. *kloszardyzm*//*kloszarding*.

3. Wnioski

Analiza zebranego materiału pokazuje, że w parach synonimicznych derywatów utworzonych od wspólnych podstaw zapożyczonych najczęściej konkurują ze sobą formant obcy i rodzimy, np. *-er* i *-owiec* (*rocker*, *rockowiec*), *-ista*//*-ysta* i *-owiec* (*alternatywista*, *alternatywowiec*), *-ator* i *-arka* (*laminator*, *laminarka*), *-er* i *-ownica* (*toster*, *tostownica*), *-anie* i *-ing* (*lobbowanie*, *lobbing*). Rzadziej spotyka się formacje utworzone od tych samych podstaw za pomocą różnych formantów obcych (tu: *-ator* i *-ant*, *-at* i *-ing*). O niestabilizowaniu postaci słowotwórczej danego neologizmu świadczą dublety z trzema różnymi formantami, np. *snowboarder*, *snowboardowiec*, *snowboardzista*; *tatuator*, *tatuażnik*, *tatuażysta*. K. Waszkowa (2005: 181, 204) interpretuje występowanie słowotwórczych dubletów z formantem rodzimym i obcym jako przejaw ścierania się tendencji do internacjonalizacji z tendencją narodową. Analiza powyższych przykładów pokazuje, że tworzenie derywatów współpodstawowych od najnowszych zapożyczeń jest motywowane nie tylko czynnikami zewnętrznymi, lecz także wiąże się z działaniem systemowych tendencji słowotwórczych – do precyzji informacji oraz do automatyczności procesów derywacyjnych. Tendencja do precyzji informacji wyraża się w przejmowaniu jednego ze znaczeń wieloznacznego derywatu przez derywat z innym formantem, jak w parze *tester* i *testownik* (p. 2.2). Wyrazem dążenia do automatyczności derywacji jest preferowanie formantów, które wywołują jak najmniej zmian formalnych w podstawie. Działanie tej tendencji ujawnia się, gdy derywat rozpatrujemy jako człon łańcucha słowotwórczego. Przykładowo, nazwy subiektów osobowych z formantami *-er* i *-ista*//*-ysta* wydają się lepszym ogniwnem dla nazw żeńskich niż ich synonimiczne odpowiedniki z formantem *-owiec* (p. 2.1.2). Na zakończenie należy zauważyć, że opracowanie modeli ciągów sufiksalnych w gniazdach

słowotwórczych z centrum rzeczownikowym dałoby pełniejszy obraz działania tendencji do automatyzacji technik derywacyjnych w słowotwórstwie rzeczowników.

Bibliografia

- BUTTLER D., 1981, Tendencje rozwojowe w zasobie słownym powojennej polszczyzny, w: H. Kurkowska (red.), *Współczesna polszczyzna*, Warszawa: PWN, s. 187–219.
- GRZEGORCZYKOWA R., 1979, *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki sufiksalne rodzime*, Warszawa: PWN.
- GRZEGORCZYKOWA R., PUZYNNINA J., 1999, Problemy ogólne słowotwórstwa i Rzeczownik, w: R. Grzegorzczkowska, R. Laskowski, H. Wróbel (red.), *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, wydanie trzecie, poprawione, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 361–388, 389–468.
- JADACKA H., 2001, *System słowotwórczy polszczyzny (1945–2000)*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- JADACKA H., 2005, *Kultura języka polskiego. Fleksja. Słowotwórstwo. Składnia*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- NAGÓRKO A., 1987, *Zagadnienia derywacji przymiotników*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- NAGÓRKO A., 2003, *Zarys gramatyki polskiej*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- SMÓŁKOWA T. (red.), 1998–1999, *Nowe słownictwo polskie. Materiały z prasy lat 1985–1992. Część I: A–O, Część II: P–Ż*, Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN.
- SMÓŁKOWA T., 2001, *Neologizmy we współczesnej leksyce polskiej*, Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN.
- SMÓŁKOWA T. (red.), 2004–2005, *Nowe słownictwo polskie. Materiały z prasy lat 1993–2000, Część I: A–H, Część II: I–O, Część III: P–Ś, Część IV: T–Ż*, Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN.
- WASZAKOWA K., 1994, *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki sufiksalne obce*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- WASZAKOWA K., 2005, *Przejawy internacjonalizacji w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

**Changes in the derivational structure
of nominal neologisms formed from adopted bases
(summary)**

The article is concerned with the derivational characteristics of nominal neologisms formed by co-functional suffixes derived from adopted bases. The analysed derivatives belong to the following classes and are composed with the following suffixes: a) the names of personal agents: *-owiec, -er, -ista// -ysta* (*snowboardowiec, snowboarder, snowboardzista*); *-ant, -ator* (*manipulant, manipulator*), b) the names of personal owners of attributes: *-owiec, -er* (*rockowiec, rocker*); *-owiec, -ista// -ysta* (*amfetaminowiec, amfetaminista*), c) the names of instruments: *-ator, -arka* (*laminator, laminarka*), and d) the names of activities: *-anie, -ing* (*lobbowanie, lobbying*). It is claimed in literature that synonymic derivatives with native and foreign suffixes show a rivalry between the native tendency, and the tendency to internationalize (e.g. Waszakowa 2005). The analysis reported in this paper indicates further causes of this process, such as the tendency to automatize derivation, and the need for informative precision. Finally, there exist stylistic reasons to be taken into account.